

Стокич В. А.,
асpirант кафедри кримінального процесу
Одеського державного університету внутрішніх справ

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК ЗАСТОСУВАННЯ ОСОБИСТОГО ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ЯК ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ

THE PROCEDURE OF APPLIZATION OF PERSONAL LIABILITY AS A PREVENTIVE MEASURE

У статті висвітлено питання процесуального порядку застосування особистого зобов'язання як запобіжного заходу. Автором розглянуто погляди вчених-юристів на зміст та характер особистого зобов'язання у системі запобіжних заходів. Визначено підстави застосування особистого зобов'язання, сучасний стан реалізації особистого зобов'язання та можливі тенденції розвитку, проблеми реалізації кримінальних процесуальних норм.

Ключові слова: запобіжний захід, особисте зобов'язання, процесуальні обов'язки.

В статье отображены вопросы личного обязательства. Автором рассмотрены взгляды ученых-юристов на содержание и характер личного обязательства в системе мер пресечения. Определены основания применения личного обязательства, современное состояние реализации личного обязательства и возможные тенденции развития, проблемы реализации уголовных процессуальных норм.

Ключевые слова: мера пресечения, личное обязательство, процессуальные обязанности.

The article highlights the issue of personal liability. The author considers the views of legal scholars on the content and nature of personal liability to in the system of preventive measures. It was Defined the reason of the use of personal liability, current state of implementation of personal liability and possible development trends, problems of the implementation of criminal procedures rules.

Key words: preventive measure, personal liability, procedural obligations.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сучасний стан криміногенної ситуації в Україні характеризується збільшенням кількості кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я громадян. Такі злочинні явища потребують рішучих дій з боку держави, які можуть проявлятися в обмеженні прав громадян шляхом застосування передбачених законом заходів процесуального примусу. Важливим аспектом є застосування запобіжних заходів як виду кримінального процесуального примусу попереджувального характеру, пов'язаного з тимчасовим обмеженням чи позбавленням слідчим суддею, судом права особи на свободу та особисту недоторканність.

Реформування процесуального законодавства 2012 року зумовило посилення правових гарантій захисту особи у кримінальному процесі, були істотно змінені підходи до сутності та механізму застосування заходів процесуального примусу у кримінальному провадженні. Із прийняттям нового кримінального процесуального кодексу був розширеній перелік заходів забезпечення кримінального провадження та суттєво змінений порядок їх застосування, що стало важливим кроком у напрямі інтеграції національного законодавства до європейських цінностей та стандартів, а також утвердження зasad верховенства права у практичній діяльності правоохоронних органів та суду.

Проблема дослідження процесуального порядку застосування особистого зобов'язання як запобіжного заходу є предметом дослідження в останні роки, адже обрання відповідного виду запобіж-

ного заходу означає забезпечення кримінального провадження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Дослідження питань, пов'язаних із застосуванням заходів забезпечення кримінального провадження, визначення їх сутності та класифікації привертали увагу вчених-процесуалістів, як-от: І.М. Гуткін, З.Д. Єнікеєв, З.З. Зінатулін, З.Ф. Коврига, В.М. Корнуков, Ф.М. Кудін, В.О. Михайлів, І.Л. Петрухін, О.П. Рижаков, І.Л. Трунов. Сьогодні питанням запобіжних заходів та його місця серед заходів примусового характеру в кримінальному процесі приділяють увагу, зокрема, такі дослідники у сфері кримінального судочинства: К.Г. Горелкіна, Т.В. Данченко, А.В. Захарко, Г.Я. Мацьків, В.О. Попелюшко, Д.А. Чухраєв, М.Г. Шавкун.

Метою цієї статті є визначення особливостей процесуального порядку застосування особистого зобов'язання як запобіжного заходу.

Виклад основного матеріалу. Узявши курс на демократизацію кримінального судочинства, що характеризується підвищеннем стандартів у галузі дотримання прав і свобод людини, законодавець запровадив на рівні Кримінального процесуального кодексу інститут застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Офіційного визначення заходів забезпечення кримінального провадження процесуальний закон не зазначає, але змінює порядок застосування запобіжних заходів, впроваджує нові, а саме – особисте зобов'язання. У зв'язку з цим постає необхідність у з'ясуванні, яким чином ці питання врегульовані у новому Кримінальному процесуальному кодексі (далі – КПК).

У державі головним заходом забезпечення належної поведінки громадян завжди було переконання. Заходи ж примусу (або як визначено у новому законодавстві – забезпечення кримінального провадження – В.С.) застосовуються зазвичай у тих випадках, коли метод переконання є недостатнім для виконання покладених обов’язків на особу.

Примус, насамперед, протистоїть вільному волевиявленню (примусити – змусити зробити що-небудь – В.С.). Тому сутність примусу полягає в тому, що він здійснюється мимо волі і бажання учасників процесу. У зв’язку з цим для відмежування примусових від непримусових елементів використовується критерій у вигляді психічного ставлення суб’єкта до покладених на нього обов’язків. Добровільне виконання обов’язку виключає примус [10, с. 53–55]. Такий підхід підкреслює необхідність виключного використання примусу, коли метод переконання не досяг бажаного результату. Отже, до заходів примусу належать процесуальні дії і рішення, які здійснюються проти волі зацікавлених осіб [11, с. 231].

Запобіжний захід – це частина заходів процесуального примусу, спрямованих на забезпечення належної поведінки підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого шляхом певного обмеження їхніх особистих прав [8, с. 130]. Статтею 176 КПК України встановлено вичерпний перелік запобіжних заходів та визначено їх чіткий поділ від найбільш м’якого до найбільш суворого. Запобіжними заходами є: 1) особисте зобов’язання; 2) особиста порука; 3) застава; 4) домашній арешт; 5) тримання під вартою.

На відміну від КПК України 1960 року колишній запобіжний захід, який застосовувався слідчим під час досудового слідства у кримінальних справах, – підписка про невиїзд, трансформовано новим КПК України 2012 року в особисте зобов’язання. Під час застосування підписки про невиїзд особа в примусовому порядку втрачала на певний час свободу пересування, але свобода переміщення в межах населеного пункту не обмежувалася. Жодних інших обмежень для осіб, які дали підписку про невиїзд, законом не було встановлено.

Обов’язковими умовами застосування кримінально-процесуального примусу (заходами забезпечення кримінального провадження – В.С.) є його законність та обґрунтованість. Відповідно до статті 177 КПК України «метою застосування запобіжного заходу є забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов’язків», а також запобігання будь-яким спробам перешкодити встановленню істини [5, с. 454]. Перелік запобіжних заходів, передбачених у КПК України, дає змогу уповноваженим суб’єктам обрати найбільш ефективний з них, ураховуючи особливості кожного вчиненого кримінального правопорушення, а також суб’єктам, уповноваженим представляти інтереси на стороні захисту, клопотати про зміну того чи іншого заходу у зв’язку з характером вчиненого протиправного

діяння та ступенем загрози впливу на процес загалом [6, с. 300].

У частині 2 статті 177 КПК України говориться про те, що підставою застосування запобіжного заходу є наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення, а також наявність ризиків, які дають достатні підстави слідчому судді, суду вважати, що підозрюваний, обвинувачений, засуджений може здійснити дії, передбачені частиною першою цієї статті [2]. Тобто лише наявність достатніх підстав дає змогу ініціювати застосування запобіжного заходу слідчим, прокурором у процедурі, передбаченій цим Кодексом.

У статті 178 КПК України визначено обставини, що враховуються під час обрання запобіжного заходу. Насамперед, це встановлення вагомості наявних доказів про вчинення підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення. Для цього враховуються обтяжуочі та пом’якшуючі обставини, ступінь суспільної небезпечності кримінального правопорушення в конкретних умовах місця і часу вчинення. По-друге, необхідно оцінити суворість покарання, що загрожує відповідній особі у разі доведення її вини та визнання винною у вчиненні кримінального правопорушення, а також брати до уваги обставини, що відповідно до чинного законодавства впливають на кримінальну відповідальність [5, с. 456].

Відповідно до статті 179 КПК України особисте зобов’язання полягає у покладенні на підозрюваного, обвинуваченого зобов’язання виконувати покладені на нього слідчим суддею, судом обов’язки, передбачені статтею 194 цього Кодексу. Під час застосування запобіжного заходу, не пов’язаного із триманням під вартою, на підозрюваного чи обвинуваченого, окрім обов’язку за кожною вимогою прибувати до слідчого, прокурора чи суду, може бути покладено й ряд додаткових обов’язків, необхідність покладення яких буде доведена прокурором, а саме: відповідно до частини 5 статті 194 КПК України: 1) прибувати до визначеної службової особи із встановленою періодичністю; 2) не відлучатися із населеного пункту, в якому зареєстрований, проживає чи перебуває без дозволу слідчого, прокурора або суду; 3) повідомляти слідчого, прокурора чи суд про зміну свого місця проживання та / або місця роботи; 4) утримуватися від спілкування з будь-якою особою, визначеною слідчим суддею, судом, або спілкуватися з нею із дотриманням умов, визначених слідчим суддею, судом; 5) не відвідувати місця, визначені слідчим суддею або судом; 6) пройти курс лікування від наркотичної або алкогольної залежності; 7) докласти зусиль до пошуку роботи або навчання; 8) здати на зберігання до відповідних органів державної влади свій паспорт (паспорти) для виїзду за кордон, інші документи, що дають право на виїзд і в’їзд в Україну; 9) носити електронний засіб контролю [2].

Відповідно до аналізу стану здійснення судочинства у І-ому півріччі 2016 року (за даними судової статистики) було розглянуто клопотання, скарги, заяви під час досудового розслідування та

судового розгляду про застосування особистого зобов'язання – 5,7 тис. (8,1 тис. осіб), задоволено 5,5 тис. (7,8 тис. осіб), або 95,4% (95,4%) із загальної кількості [12]. Відповідно до показань судової практики розгляду слідчими суддями клопотань про застосування запобіжного заходу у вигляді особистого зобов'язання, найпоширенішим з передбачених частиною 5 статті 194 КПК України зобов'язань, які слідчі судді покладають на підозрюваних, є прибуtte до слідчого за першою вимогою, заборона відлучатися із населеного пункту, в якому підозрюваний зареєстрований, без дозволу слідчого, прокурора або суду, обов'язок повідомляти вищевказаних про зміну свого місця проживання (перебування) і зміну роботи. Такі заходи особистого зобов'язання, як не відвідувати місця, визначені слідчим суддею, використовувались в поодиноких випадках. Інші види особистого зобов'язання свого відображення в ухвалах слідчого судді не знайшли.

Варто зазначити, що від процесуального статусу особи законодавцем чітко розподілені повноваження стосовно здійснення контролю за додержанням виконання особистого зобов'язання. [7, с. 108]. Так, за підозрюваним контроль здійснює слідчий, за обвинуваченим – прокурор. Слідчий та прокурор мають право доручити здійснення контролю за виконанням умов запобіжного заходу співробітникам інших підрозділів Органів внутрішніх справ, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, які здійснюють супроводження у кримінальному провадженні. Зазначені працівники у разі виявлення порушень повинні інформувати слідчого, прокурора [5, с. 460].

У зв'язку з цим дослідження потребує позбавлення слідчого права самостійно обирати запобіжний захід у вигляді особистого зобов'язання. Цей запобіжний захід є найбільш м'яким заходом процесуального примусу порівняно з іншими, а від так слідчі повинні витрачати багато часу, чекаючи на прийняття відповідних рішень прокуратурою та судом. Водночас це впливає на перенавантаження слідчого апарату, а також на якість та оперативність досудового розслідування.

Ми розділяємо думку О.Є. Омельченка з питання права на прийняття рішення у зв'язку з оперативністю щодо застосування особистого зобов'язання, яке повинно залишитися за слідчим, а не за слідчим суддею. Оскільки його право має обмежувальний характер і полягає у тому, що тимчасово обмежується свобода пересування підозрюваного, обвинуваченого, а отже, цей запобіжний захід буде застосовуватись тільки до тих осіб, які підозрюються у вчиненні кримінальних правопорушень, що не

є тяжкими, а ухилення від органів розслідування і суду є маломовірним [9, с. 31–33]. Варто зазначити, що тимчасове переміщення особи з одного району до іншого у межах міста, що має районний поділ, не є порушенням особистого зобов'язання.

У разі невиконання особистого зобов'язання підозрюваним, обвинуваченим своїх процесуальних обов'язків вирішується питання про застосування більш суверого запобіжного заходу. До того ж на відміну від Кримінально-процесуального кодексу України 1960 року, законодавцем за невиконання обов'язків передбачено також накладення грошового стягнення у розмірі від 0,25 до 2 розмірів мінімальної заробітної плати. Відповідно до пункту 16 частини 1 статті 3 КПК України розмір мінімальної заробітної плати визначається як грошова сума, що дорівнює місячному розміру мінімальної заробітної плати, встановленої законом станом на 1 січня календарного року, в якому приймається процесуальне рішення або здійснюється процесуальна дія [5, с. 460]. У Кодексі законів про працю України та Законі України «Про оплату праці» закріплено, що це законодавчо встановлений розмір заробітної плати за просту, некваліфіковану працю, нижче якого не може встановлюватись оплата праці за виконану працівником місячну норму робіт [3; 4].

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок. Підсумовуючи вищевикладений матеріал, можемо зазначити, що особисте зобов'язання – це міра допустимої поведінки підозрюваного чи обвинуваченого, яка виявляється у дотриманні зобов'язань, встановлених у законному порядку, які покладені на нього спеціально уповноваженими суб'єктами. Також на сьогодні є потреба правової регламентації особистого зобов'язання у КПК України, визначення поняття, більш чіткого процесуального порядку застосування норм кримінального процесуального законодавства відповідно до основоположних принципів права, дотримання прав та свобод громадян, дотримання міжнародних норм і правил щодо зазначеного поняття.

Застосування особистого зобов'язання є актуальним питанням кримінального процесуального права. Загальні правила особистого зобов'язання мають ґрунтуватись на положеннях Конституції України та положеннях міжнародних правових актів, ратифікованих Україною [1]. Практика застосування особистого зобов'язання зростає, тому й постає необхідність уникнення порушень прав не тільки підозрюваного чи обвинуваченого, а й прав і свобод інших осіб, зокрема членів родини підозрюваного, обвинуваченого.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Офіційне видання Верховної Ради України. – К. : Парламентське видавництво. – 1996.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI зі змінами станом на 02.02.2014 // Відомості Верховної Ради України – 2013. – № 9-10, № 11-12, № 13 – Ст. 88 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
3. Кодекс законів про працю від 10.12.1971 № 322-VIII зі змінами № 1774-VIII від 06.12.2016 2014 // Відомості Верховної Ради України – від 17.12.1971, / Додаток до № 50 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/322-08/card6#Public>.
4. Закон України «Про оплату праці» від 24.03.1995 № 108/95-ВР зі змінами від № 1774-VIII від 06.12.2016 // Відомості Верховної Ради України – від 25.04.1995 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/108/95-%D0% B2%D1%80/card6#Public>.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар у 2 томах. Т. 1./ за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – 768 с.
6. Кримінальний процес : підручник / Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Туман К82 та ін. ; за ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило. – Х. : Пр; 2013. – 824 с.
7. Блажівський Є.М. Актуальні питання кримінального процесу України : навч. посіб., за заг. ред. Блажівський Є.М., Козьяков І.М., Толочко О.М. – Київ, 2013. – 304 с.
8. Лобойко Л.М. Кримінально-процесуальне право : Курс лекцій : навч. посібник / Л.М. Лобойко – К. : Істина, 2005. – 456 с.
9. Омельченко О.С. Особисте зобов'язання / О.С. Омельченко // Розкриття злочинів за новим Кримінальним процесуальним кодексом України : зб. матеріалів наук.-практ. конф. (Київ, 8 листопада 2012 р.) – К. : НАВС, 2012. – С. – 31–33.
10. Петрухин И.Л. Свобода личности и уголовно-процессуальное принуждение. Общая концепция. Неприкосновенность личности / И.Л. Петрухин ; отв. ред. Михайловская И.Б. – М. : Наука, 1985. – 239 с.
11. Смирнов А.В. Уголовный процесс : учебник / А.В. Смирнов, К.Б. Калиновский ; под общ. ред. проф. А.В. Смирнова. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : КНОРУС, 2008. – 704 с.
12. Узагальнення судової практики розгляду слідчими суддями клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження відповідно до розділу II Кримінального процесуального кодексу, який набрав законної сили з 20.11.2012 // Судова влада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/documents>.